

Justyna Antczak-Kujawin

O metodach badań sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu – z perspektywy logopedy

DOI 10.24917/24500232.142.10

Słowa kluczowe: logopedia, otępienie, sprawność leksykalno-semantyczna

Keywords: speech therapy, dementia, lexical-semantic skill

ABOUT THE METHODS OF LEXICAL AND SEMANTIC EFFICIENCY IN DEMENTIA – FROM THE VIEWPOINT OF SPEECH THERAPIST

Abstract: Speech disorders, especially the lexical and semantic efficiencies, are the inseparable component of dementia clinical view. The test of lexical and semantic efficiency constitutes then the crucial aspect of speech therapy diagnosis in case of dementia. The reliable assessment of language efficiencies enables to obtain the information concerning the mental condition of elderly people, which conditions significantly the effective programming of speech therapy of patient suffering from the disorder of cognition in dementia. The diagnosis of lexical resource is included in the scope of interests of specialists in many branches, i.a. educationalists, psychologists and speech therapists, therefore this problem is considered from the different perspectives. The article aims at the brief characteristics of selected methods of lexical testing as well as the assessment of usefulness in speech therapy diagnosis of lexicographical tests in dementia, being widely applied in Poland and in the world. The principal part of the dissertation is dedicated to the description of authorial test structure to measure the lexical and semantic efficiency in people suffering from dementia which enables the speech therapy assessment of language behaviours in people with dementia.

Wprowadzenie

Otępienie stanowi współcześnie duży problem społeczno-medyczny. Najczęstszą jego przyczyną jest choroba Alzheimerera, na którą cierpi prawie 44 milionów ludzi na świecie, w Polsce ponad 300 tysięcy, w tym spory odsetek osób w wieku senioralnym

bez postawionej jeszcze diagnozy (Bodnar 2016, s. 5). Otepienie jest więc poważnym wyzwaniem diagnostycznym dla systemu opieki zdrowotnej i pomocy społecznej.

W logopedii otepienie definiuje się jako „warunkowany chorobą otepienną proces pogarszającego się funkcjonowania umysłowego i społecznego człowieka, powodujący jego niewydolność i zmierzający zwykle do uogólnionej deterioracji umysłowej oraz – funkcjonalnie – do desocjalizacji” (Domagała 2015a, s. 36–37). Powoduje ono zmiany w funkcjonowaniu chorego, szczególnie w zakresie komunikacji. Zmiany w mowie osób z otepieniem alzheimerowskim zachodzą na przestrzeni wielu lat. Mają one charakter progresywny. W początkowym stadium otepienia zaburzenia te są trudno rozpoznawalne, ale w miarę nasilenia procesu demencyjnego pogłębiają się i stają się bardziej zauważalne. W końcowej fazie choroby następuje rozpad systemu komunikacyjnego, który objawia się całkowitą utratą zdolności mówienia i rozumienia.

Zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej stanowią zasadniczy objaw zaburzeń sprawności systemowych w demencji¹ (szczególnie w dwóch jej typach: otepieniu alzheimerowskim oraz otepieniu czołowo-skroniowym). Poprzez sprawność leksykalno-semantyczną rozumiem umiejętność posługiwania się zasobem leksykalnym języka (tj. umiejętność korzystania ze słownika umysłowego), określaną nie tylko przez liczbę przyswojonych przez daną osobę jednostek leksykalnych, lecz również przez zdolność do świadomego i trafnego ich używania zgodnie z ich znaczeniem (Grabias 2012, s. 62). Zaburzenia na poziomie leksykalno-semantycznym języka w łagodnej i umiarkowanej fazie otepienia przyjmują postać tzw. mowy pustej, czyli „mowy bez treści z niewielkim zasobem konkretnego słownictwa i małą liczbą pojęć” (Olszewski 2008, s. 200). Zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej u osób w wieku podeszłym objawiają się u nich trudnościami z odnajdywaniem właściwego słowa. Mowę osób z otepieniem charakteryzuje obniżony poziom gotowości słowa, tzw. zjawisko „mam na końcu języka”. Anomia jest, więc charakterystyczną cechą mowy osób z demencją.

Ocena sprawności leksykalno-semantycznej osób w wieku senioralnym powinna stanowić istotny aspekt diagnozy logopedycznej w kierunku otepienia. Modelowe badanie logopedyczne pacjentów w wieku senioralnym powinno być ukierunkowane na ocenę ekspresji mowy, ocenę rozumienia wypowiedzi oraz ocenę czytania i pisanie. Ocena ekspresji mowy winna uwzględniać opis sprawności systemowych (w tym szczególnie podsystemu leksykalno-semantycznego języka) oraz językowej sprawności społecznej, sytuacyjnej i pragmatycznej (Domagała 2015b, s. 1002–1003). Rzetelny opis (deskrypcja) sprawności językowych pacjenta i wyjaśnienie (eksplikacja) ich zaburzeń warunkuje kolejny krok w postępowaniu diagnostyczno-terapeutycznym, czyli efektywne programowanie (aplikacja) terapii logopedycznej osób z otepieniem.

Jak ocenić sprawność leksykalno-semantyczną u osób w wieku podeszłym? Odpowiedź na postawione pytanie uczynię przedmiotem dalszych rozważań. Celem artykułu jest przegląd metod stosowanych w badaniu leksyki oraz ocena przydatności

1 W pracy terminy: otepienie i demencja są stosowane zamiennie.

w diagnozie logopedycznej w kierunku otępienia wybranych testów słownikowych powszechnie stosowanych w Polsce i na świecie. W zasadniczej części pracy zostanie omówiona struktura autorskiego testu do badania sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu, który umożliwia logopedyczną ocenę zachowań językowych osób w wieku senioralnym.

Metody badania leksyki stosowane w Polsce i na świecie

Zagadnienie badania sprawności leksykalno-semantycznej znajduje się w kręgu zainteresowań specjalistów wielu dziedzin, m.in. pedagogów, psychologów oraz logopedów.

W psychologii powszechnie stosowanym narzędziem do diagnozy zasobu słownictwa biernego na podstawie prezentowanego materiału obrazkowego jest anglojęzyczny test słownikowy *Peabody Picture Vocabulary Test* (1997, 2007). Jest on przeznaczony do oceny zasobu słownictwa dzieci i dorosłych w przedziale wiekowym 2,5-90+ lat².

Inne testy słownikowe wykorzystywane na świecie do badania sprawności leksykalno-semantycznej to: *Expressive Vocabulary Test* (1997, 2007), który bada słownictwo czynne osób w wieku 2,6-90+ na podstawie prób nazywania obrazków oraz wskazywania synonimów słów kluczowych; *Receptive One-Word Picture Vocabulary Test* (2010) i *Expressive One-Word Picture Vocabulary Test* (2010), czyli narzędzia przeznaczone dla dzieci i dorosłych w wieku 2,0-70+, których zadanie polega na wskazaniu obrazka spośród czterech prezentowanych w odpowiedzi na czytane słowo kluczowe oraz podanie jednego słowa w odpowiedzi na zaprezentowaną ilustrację; *Vocabulary Assessment Scales* (2013) wykorzystywany do badania słownictwa biernego i czynnego osób w wieku 2,5-90+ na podstawie wskazywania odpowiedniego obrazka oraz ich nazywania. Wymienione testy słownikowe stosowane na świecie nie posiadają swoich wersji w języku polskim.

Na gruncie polskim powstały logopedyczne narzędzia przydatne do oceny słownictwa dzieci, np. *Test słownika dziecka* (2001) Zbigniewa Tarkowskiego. Do oceny słownika umysłowego osób dorosłych może posłużyć *Test nazywania* (2005) Antoniego Balejki czy *Bostoński test nazywania – autoryzowana wersja polska* (1998) Marii Pąchalskiej i Bruce'a Duncana MacQueena, które przeznaczone są do badania mowy osób z afazją. Te narzędzia nie są jednak wystarczające do oceny sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu³.

Testem słownikowym opracowanym dla osób dorosłych w wieku 20-60 lat jest *Test rozumienia słów* (2012) Anny Matczak, Aleksandry Jaworowskiej, Katarzyny

2 Za polski odpowiednik PPVT uznaje się *Obrazkowy Test Słownikowy – Rozumienie* (2012) Ewy Haman i Krzysztofa Fronczyka. Jest to jednak narzędzie przeznaczone do oceny słownictwa dzieci wieku 2,0-6,11.

3 O przydatności *Bostońskiego Testu Nazywania* (BTN) w diagnozie logopedycznej otępienia pisałam w artykule *Przegląd narzędzi służących do diagnozy zaburzeń funkcji poznawczych*

Martowskiej, ale ma ograniczony zasięg stosowania, jest wykorzystywany tylko przez psychologów.

Krótką charakterystyką wybranych testów słownikowych pozwala na wysunięcie wniosku, iż w polskiej logopedii istnieją znaczne niedostatki narzędzi diagnostycznych pozwalających na ocenę sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu.

Założenia teoretyczne proponowanej metody badania sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu

Przedmiotem zainteresowania w badaniach własnych uczyniłam problematykę sprawności leksykalno-semantycznej. Badania te zostały ukierunkowane na rozwiązanie problemu natury teoretyczno-praktycznej dotyczącego diagnozowania podsystemu leksykalno-semantycznego języka u osób w wieku podeszłym. Głównym założeniem moich badań naukowych jest skonstruowanie logopedycznego testu do badania sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu, czyli narzędzia diagnostycznego do oceny leksyki i frazeologii, możliwego do zastosowania szczególnie w łagodnej i w umiarkowanej fazie otępienia. Test ten ma służyć do rozpoznawania trudności leksykalnych u osób w wieku senioralnym oraz do omówienia strategii radzenia sobie z deficytami leksykalno-semantycznymi przez osoby w różnych fazach rozwojowych otępienia. Wskazanie patologicznych objawów zachowań językowych w przebiegu otępienia, możliwe dzięki analizie wyników testu, ma decydujące znaczenie na etapie programowania terapii logopedycznej, ukierunkowanej na stymulację językową i usprawnianie komunikacji osób cierpiących na demencję.

Test do badania sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu opiera się na założeniu, że słownictwo jest systemem, „hierarchią ugrupowań słownych, powiązanych określonymi zależnościami znaczeniowymi” (Buttler 1967, s. 42), a nie zbiorem jednostek całkowicie autonomicznych. Warto przywołać koncepcje Ferdynanda de Saussure’a (1961), który język traktował jako zamknięty system elementów powiązanych wzajemnymi zależnościami, a zmiana jednego elementu pociąga za sobą przeobrażenia całego układu. Strukturalistyczna teoria języka Ferdynanda de Saussure’a pozwoliła widzieć leksykę jako podsystem językowy, na który składa się zbiór jednostek leksykalnych wzajemnie powiązanych i wewnątrznie uporządkowanych (Saussure 1961, za: Buttler 1967, s. 43). Zgodnie z przedstawionymi założeniami słownictwo daje się ułożyć w pola leksykalno-semantyczne, czyli zespoły tematyczne.

Idea podziału rzeczywistości odbieranej przez człowieka na pola pojęciowe (czy też leksykalno-semantyczne) wywodzi się z koncepcji filozoficznej Wilhelma von Humboldta. Jej podstawową tezę było widzenie języka jako „mapy rzeczywistości”,

---

w otępieniu z perspektywy logopedy [w:] *Badania i Rozwój Młodych Naukowców w Polsce. Nauki medyczne i nauki o zdrowiu. Część V*, red. J. Leśny i J. Nyckowiak, Poznań 2016, s. 54–60.

„świata pośredniczącego”. Według Wilhelma von Humboldta język odgrywa znaczącą rolę w procesie poznawania świata, bowiem dostarcza człowiekowi narzędzi do interpretowania zjawisk rzeczywistości. Język jest więc pośrednikiem między człowiekiem i rzeczywistością (Humboldt 2002, za: Buttler 1967, s. 44). Humboldtowska koncepcja języka legła u podstaw wszystkich ważniejszych teorii pól leksykalnych, m.in. Josta Triera (1973), Leo Weisenberga (1950), Waltera Porziga (1957). Jost Trier, uznawany za twórcę pierwszej koncepcji pola znaczeniowego, pojęcie „pole wyrazowe” wyjaśniał następująco: „To nie pojedynczy znak coś mówi, lecz system całości znaków może coś mówić wobec pojedynczych znaków. W ten sposób słowo kojarzy się z pozostałymi słowami tego samego pola pojęciowego w całość o własnych prawach i od tej całości otrzymuje swój zakres oznaczeniowy. Właściwe znaczenie jakiegoś słowa poznajemy dopiero wtedy, gdy odgraniczymy je od znaczenia sąsiednich i przeciwstawnych słów. Ma ono sens tylko jako część całości, albowiem znaczenie występuje tylko w ramach pola” (Trier 1973, za: Pisarek 1967, s. 497). Teoria Josta Triera dowodzi więc systemowego ujęcia strony znaczeniowej słownictwa. Jednym z głównych kierunków badań nad teorią pól wyrazowych było zbudowanie słownika danego języka uporządkowanego według tematycznego układu słownictwa. Pierwsze próby podziału rzeczywistości językowej na grupy tematyczne znajdują się w pracach Franza Dornseiffa (1933) oraz Rudolfa Halliga i Walthera von Wartburga (1952). Na gruncie polskim próby tematycznego uporządkowania słownictwa były podejmowane w pracach m.in. Zofii Cygal-Krupy (1986) oraz Andrzeja Markowskiego (1992).

Proponowany test do badania sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu opiera się na koncepcji podziału zasobu leksykalnego polszczyzny na pola leksykalno-semantyczne Andrzeja Markowskiego (1992). Swoją propozycję testu do badania słownika umysłowego zbudowałam na założeniach wspomnianego językoznawcy: „(...) ma on odzwierciedlać naiwnosemantyczny stosunek do rzeczywistości językowej tzw. przeciętnego użytkownika języka. Stosunek taki jest z kolei odbiciem swoistego, zdroworoządkowego pojmowania i interpretowania rzeczywistości (...) tak by skonstruowany model jak najlepiej odzwierciedlał stosunki panujące w rzeczywistości psychicznej i – przede wszystkim – językowej, charakterystycznej dla użytkownika współczesnej polszczyzny” (Markowski 1992, s. 84).

Proponowany przez Andrzeja Markowskiego (1992) podział leksyki wspólnej różnym odmianom współczesnej polszczyzny uwzględnia pięćdziesiąt pól leksykalno-semantycznych: „Ciało, jego części, cechy i wygląd”, „Rozwój ciała”, „Ruch ciała”, „Działanie ciała, zmysły, choroby”, „Jedzenie i jego przyrządzenie”, „Ubranie, ozdoby, materiały”, „Mieszkanie i jego wyposażenie”, „Dbałość o ciało: higiena, porządki, leczenie, wypoczynek”, „Uczucia, emocje, oceny uczuciowe i emocjonalne”, „Wola i oceny z nią związane”, „Rozum, pamięć, wyobraźnia i oceny z nimi związane”, „Charakter człowieka i jego cechy”, „Moralność i oceny z nią związane”, „Literatura”, „Teatr i film”, „Muzyka”, „Malarstwo i rzeźba”, „Wiara”, „Religia”, „Stosunki międzyludzkie – ogólnie”,

„Stosunki rodzinne”, „Stosunki przyjacielskie i towarzyskie”, „Stosunki służbowe”, „Stosunki ogólnospołeczne”, „Zachowanie i postępowanie”, „Język”, „Szkoła i wychowanie”, „Nauka”, „Zwyczaje i obyczaje”, „Rozrywka i zabawa”, „Sport wyczynowy”, „Urząd, państwo, polityka”, „Wojsko”, „Łączność i wymiana informacji”, „Komunikacja, podróż”, „Handel i usługi”, „Miasto i jego urządzenia”, „Wieś i jej otoczenie”, „Praca fizyczna”, „Własność”, „Gospodarka”, „Niebo i gwiazdy”, „Pogoda”, „Ziemia – przyroda nieożywiona”, „Rośliny”, „Zwierzęta”, „Cechy materii”, „Przestrzeń”, „Czas”, „Liczbą i liczenie”. Pola te łączą się w dwanaście zespołów pól: „Moje ciało”, „To, co służy mojemu ciału”, „Mój umysł”, „To, co służy mojemu umysłowi”, „Moja wiara”, „To, co służy mojej wierze”, „Mój stosunek do innych”, „To, co służy mnie i innym”, „Mój stosunek do rzeczy”, „To, co służy mnie wobec rzeczy”, „Świat”, „Właściwości świata”. Z kolei każde dwa zespoły pól tworzą sferę pojęciową: „Ja jako istota fizyczna”, „Ja jako istota psychiczna”, „Ja wobec Boga”, „Ja wobec ludzi”, „Ja wobec rzeczy”, „Ja wobec natury”, a te wyznaczają dwie makrosfery: „Ja wobec siebie” i „Ja wobec tego, co poza mną” (Markowski 1992, s. 84–94).

Struktura testu do badania sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu

Omawiany test składa się z dwóch części: słownictwo i frazeologia⁴.

Punktem wyjścia przy konstruowaniu części poświęconej słownictwu było wydzielenie pól leksykalno-semantycznych obejmujących leksemy dotyczące życia codziennego. Wybór zespołów tematycznych podyktowany był w dużej mierze potrzebą dotarcia do słownika umysłowego przeciętnego użytkownika języka. Spośród pięćdziesięciu grup tematycznych proponowanych przez Andrzeja Markowskiego wybrano zatem trzynaście pól leksykalno-semantycznych: „Ciało, jego części, cechy i wygląd”, „Pokarmy i ich przyrządzenie”, „Odzież i ozdoby”, „Mieszkanie i jego wyposażenie”, „Charakter człowieka i jego cechy”, „Wiara i religia”, „Rodzina”, „Zwyczaje i obyczaje”, „Środki transportu”, „Praca”, „Czas i pogoda”, „Rośliny” i „Zwierzęta”.

Pole 1. „Ciało, jego części, cechy i wygląd” zawiera ponad sześćdziesiąt leksemów. W tej grupie tematycznej znalazły się nazwy części ciała, np. *głowa, ręka, noga*, także nazwy części głowy, np. *oczy, nos, uszy, rzęsy, brwi, broda, wąsy, piegi, włosy*. Ponadto nazwy cech wyglądu, tj. określenia wagi i siły: *chudy, gruby, silny, słaby*, określenia wzrostu: *niski, wysoki*, określenia wieku: *młody, stary, dorosły*, określenia barwy włosów: *rudy*, określenia innych cech wyglądu zewnętrznego: *zarośnięty, łysy, blady*. Są tu także leksemy określające rozwój fizyczny człowieka w czasie, np. *urodzić się, starzeć się, umierać*, nazwy związane z ruchem ciała, np. *leżeć, siadać, stać, pływać, biegać, kłękać, kopać, tupać*, nazwy związane ze zmysłami, np. *szłuchać, wąchać, patrzeć*, nazwy związane ze snem, np. *budzić się, chrapać, spać, ziewać* oraz nazwy związane z zachowaniem, np. *śmiać się, płakać*.

4 W niniejszej pracy omówiona zostanie tylko pierwsza część testu, czyli słownictwo.

Do pola 2. „Pokarmy i ich przyrządzanie” zaliczono ponad czterdzieści jednostek leksykalnych. Tą grupę tematyczną budują ogólne nazwy związane z jedzeniem i jego formami, np. *jedzenie, śniadanie, obiad, kolacja*, nazwy zup, np. *grochówka, kapuśniak, rosół, pomidorowa*, nazwy warzyw, np. *burak, kapusta, sałata, ziemniak*, nazwy owoców, np. *cytryna, truskawka, gruszka, jabłko*, nazwy napojów, np. *mleko, kakao, herbata*, inne nazwy produktów spożywczych, np. *mąka, cukier*. Kolejną grupę tworzą nazwy naczyń i urządzeń kuchennych, np. *garnek, patelnia, talerz*, nazwy sztucców, np. *łyżka, widelec, nóż*. W analizowanym polu znajdują się także określenia pokarmów związane z ich smakiem, zapachem, konsystencją, np. *czekoladowy, mleczny, śmietankowy, kwaśny, słodki, słony, smaczny, niesmaczny, gorący*, określenia czynności związanych z przyrządzaniem potraw i posiłków, np. *obierać, kroić, piec, słodzić, dolewać, dosypywać, dzielić, gotować* oraz określenia czynności związanych ze spożywaniem pokarmów, np. *jeść, objadać się*.

W skład pola 3. „Odzież i ozdoby” wchodzi ponad trzydzieści leksemów. Oprócz nazw ogólnych, np. *ubranie, buty* wydzielono konkretne nazwy ubrań, np. *koszula, sweter, kamizelka, spodnie, spódnica*, nazwy obuwia, np. *kalosze, sandały*, nazwy okryć wierzchnich, np. *plaszcz*, nazwy ozdób, np. *krawat, pasek, guziki* czy biżuterii, np. *korale, obrączka, zegarek*. Odnotowano ponadto przymiotnikowe leksemy określające cechy odzieży i materiałów, np. *dziurawy, bawełniany, wełniany, skórzany, brudny, wyprany, wyprasowany* oraz czasowniki odnoszące się do czynności związanych z odzieżą, np. *prać, prasować, ubierać się, rozbierać się, przymierzyć, szyć, cerować, schnąć*.

Pole 4. „Mieszkanie i jego wyposażenie” stanowi grupę ponad czterdziestu wyrazów. Są tu nazwy pomieszczeń, np. *kuchnia, łazienka, strych, pokój*, nazwy odnoszące się do konstrukcji mieszkania, np. *okno, schody, drzwi*, nazwy mebli, sprzętów domowych i kuchennych, np. *stół, krzesło, łóżko, szafa, lodówka, pralka, wanna, lustro, telewizor, odkurzacz*, nazwy elementów dekoracji mieszkania, np. *dywan, firanka*. Kolejną grupę leksemów stanowią nazwy opisujące właściwości i cechy pomieszczeń, np. *otwarty, widny, ciemny, zamknięty, czysty, brudny, piętrowy, umeblowany, wyremontowany, mieszkaniowy* oraz nazwy odnoszące się do czynności związanych z mieszkaniem, np. *mieszkać, malować, otwierać, palić, przeprowadzać się, remontować, świecić, zamykać, skrzypieć, trzaskać, słać, sprzątać, ścierać, trzepać, wietrzyć, zamiatać*.

Do pola 5. „Charakter człowieka i jego cechy” zaliczono dwadzieścia leksemów, które stanowią wyłącznie przymiotniki określające charakter człowieka, np. *chytry, cierpliwy, dowcipny, dziecinny, gościnny, grzeczny, leniwy, mądry, nieszczerzy, niewierny, odpowiedzialny, grzeczny, pracowity, punktualny, smutny, szczerzy*.

Pole 6. „Wiara i religia” składa się z blisko pięćdziesięciu jednostek leksykalnych. Do tej grupy tematycznej zaliczono nazwy miejsc transcendentnych, np. *niebo, piekło*, nazwy osób określanych ze względu na wyznawaną wiarę oraz stosunek do wiary, np. *chrześcijanin, katolik, wierzący, niewierzący, chrześcijański, religijny*, nazwy związane z sakramentami, np. *chrzest, komunia, spowiedź*, nazwy przedmiotów związanych z religią, np. *krzyż, różaniec*, nazwy miejsc religijnych, np. *kościół, ołtarz*, nazwy

osób związanych z kultywowaniem wiary, np. *ksiądz, ministrant, papież, proboszcz*, nazwy związane ze śmiercią, np. *cmentarz, grób, pogrzeb, pochować, śmierć, żałoba* oraz nazwy czynności związanych z wierzeniami, np. *kusić, grzeszyć, chrzcić, wierzyć* w oraz z zachowaniem wiernych w kościele, np. *klęczeć, modlić, zmówić, żegnać się, spowiadać się*.

Pole 7. „Rodzina” zawiera pięćdziesiąt wyrazów, w tym nazwy ogólne, np. *rodzina* oraz nazwy stopni pokrewieństwa, np. *babcia, dziadek, rodzice, matka, ojciec, małżeństwo, jedynak, teść, wdowa, wnuk*, określenia stosunków rodzinnych, np. *bliski, daleki, domowy, kłócić się, pogodzić się*, określenia stanu cywilnego, np. *żonaty, rozwiedziony* oraz nazwy czynności związanych z rodziną, np. *zaręczyć się, żenić się, opiekować się, odwiedzać się, umawiać się, przepraszać, zaprosić na, rozwodzić się, zdradzać, całować się*. Do tej grupy zaliczono także zaimkowe nazwy wskazujące na stosunki międzyludzkie, np. *ja, ty, on, ona, ono, my, wy, oni, mój, twój, jego, jej, nasz, wasz, ich, ten, ta, to, tamten*.

W polu 8. „Zwyczajy i obyczaje” znalazło się prawie czterdzieści leksemów. Są to wyrazy nazywające zachowanie kulturowe człowieka, w tym nazwy określające zachowania grzecznościowe, np. *dziękować, prosić, przepraszać, częstować, zapraszać, przeproszać, pukać, ustępować, witać się, żegnać się, życzyć*, nazwy czynności magicznych, np. *przeklinać, wróżyć, przyrzekać*, nazwy związane z uroczystościami i ich określenia, np. *pamiątka, prezent, zdjęcie, fotografować, ślub, imieniny, urodziny, choinka, karnawał, wigilia, rocznica, świąteczny, tradycyjny, elegancki*.

Pole 9. „Środki transportu” stanowi pięćdziesiąt jednostek leksykalnych. Znalazły się tu nazwy pojazdów oraz ich części, np. *autobus, motor, pociąg, rower, samochód, tramwaj, samolot, statek, wagon, kierownica, koło, opona, pedały*, nazwy miejsc służących komunikacji, np. *dworzec, garaż, lotnisko, przystanek, peron*, nazwy akcesoriów podróży, np. *plecak, bilet*. Kolejną grupę leksemów tworzą przysłówkowe nazwy kierunków poruszania się, np. *dookoła, na lewo, naprzód, z powrotem, prosto*, przymiotnikowe nazwy określające relacje komunikacyjne, np. *autobusowy, kolejowy, pasażerski, tramwajowy, osobowy, pieszy, pośpieszny, towarowy* oraz czasowniki związane ogólnie z transportem i podróżowaniem, np. *podróżować, przesiadać się, rozpakowywać się, skręcać, wysiadać z, zabłądzić, zderzyć się, hamować, jechać, odjeżdżać z, parkować, ładować, lecieć, startować, płynąć*.

Do pola 10. „Praca” zakwalifikowano siedemdziesiąt leksemów. Obszerną grupę tematyczną stanowią nazwy zawodów tj. wykonawców rozmaitych prac, np. *fryzjer, kelner, stróż, woźny, kominiarz, strażak, hydraulik, malarz, stolarz, krawcowa, szewc, fotograf, aptekarz, dentysta, lekarz, piekarz, adwokat, aktor, murarz, rolnik, kierowca, kucharz, listonosz, nauczyciel, policjant*. Kolejne podgrupy w tym polu leksykalno-semantycznym to nazwy miejsc i placówek handlowych, np. *piekarnia, kwiaciarnia, kiosk, apteka, sklep* oraz jego określenia, np. *spożywczy, przemysłowy, samoobsługowy, alkoholowy, drogi, tani*. Jest też spora grupa czasowników odnoszących się do czynności i działań, np. *kupować, handlować, liczyć, pakować, płacić, sprzedawać, wymienić, pra-*

cować, orać, łowić, gasić, naprawić, czyścić, murować, szyć, malować, sprzątać, budować, grać, prowadzić, gotować, nauczać.

Pole 11. „Czas i pogoda” stanowi zbiór ponad siedemdziesięciu wyrazów. W tej grupie znajdują się nazwy pór roku, pór dnia, np. *rano, południe, wieczór, noc*, nazwy miesięcy i dni tygodnia. Ponadto nazwy opadów i zjawisk atmosferycznych oraz ich cechy, np. *tęcza, chmura, deszcz, mgła, grad, śnieg, burza, deszczowy, suchy, wilgotny, pochmurny, słoneczny, jesienny, letni, wiosenny, zimowy, chłodno, duszno, zimny, ciemno, jasno, ciepło*, nazwy ciał niebieskich, np. *gwiazda, księżyc, słońce* oraz czasownikowe formy odnoszące się do pogody, np. *padać, grzmieć, szumieć, chmurzyć się, wschodzić, zachodzić, świecić.*

W polu 12. „Rośliny” znalazło się pięćdziesiąt jednostek leksykalnych. Są to nazwy ogólne odnoszące się do wszystkich roślin, np. *zakwitnąć, pachnieć, rosnąć, podlewać, sadzić, siać, szeleścić, szumieć*, nazwy roślin ogrodowych, w tym nazwy ogólne, np. *ogród, warzywa, warzywny, krzak, kwiaty* oraz konkretne nazwy warzyw, np. *marchew, pietruszka, ogórek, pomidor*, owoców rosnących na krzakach, np. *malina, porzeczka* oraz kwiatów, np. *róża, tulipan*. Kolejne grupy tematyczne stanowią wyrazy związane z sadem, np. *sad, owoce* i przede wszystkim nazwy drzew owocowych i ich owoców, np. *jabłoń, śliwa, wiśnia, śliwka, wiśnia*, określenia roślin łąkowych, np. *koniczyna, trawa*, nazwy roślin polnych, np. *mak, zboże*, nazwy roślin leśnych, czyli określenia drzew, np. *dąb, jarzębina, kasztan, sosna* i ich części, np. *gałąź, igła, pień* oraz nazwy grzybów, np. *muchomor, pieczarka, prawdziwek.*

Pole 13. „Zwierzęta” zawiera około sześćdziesięciu leksemów. Tworzą je nazwy czworonogów domowych, np. *kot*, ale też *koń, krowa, koza, owca*, leśnych, np. *wiewiórka, lis* i egzotycznych, np. *lew, wielbłąd, tygrys, zebra*, nazwy części ich ciała, np. *grzbiet, kły, łapa, kopyto*, nazwy ich zachowań, np. *miauczeć, mruczeć, paść się, ryczeć, rżeć, szczeleć, warczeć, wyc* oraz ich „domów”, np. *nora, stajnia, obora, zoo*. Kolejną grupę stanowią nazwy ptaków, np. *sowa, wróbel*, ale też *kaczka, kogut, bocian*, nazwy ptasich części ciała, np. *dziób, skrzydło*, czynności, np. *fruwać, odlatywać, przylatywać, dziobać*. W tym polu są też nazwy owadów, np. *komar, biedronka, motyl, mucha.*

Materiał leksykalny w części testu poświęconej słownictwu obejmuje w sumie zbiór prawie 700 jednostek leksykalnych, które stanowią nazwy rzeczy, przedmiotów, zjawisk itp. (290 rzeczowników), nazwy czynności (200 czasowników), określenia osób, przedmiotów itp. (130 przymiotników), także czynności i stanów (60 przysłówków) oraz określenia wskazujące osoby czy przedmioty (20 zaimków).

Metoda pracy z pacjentem z wykorzystaniem proponowanego testu do badania sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu

Procedura przeprowadzania badania sprawności leksykalno-semantycznej u osób z otępieniem przy zastosowaniu autorskiego testu polega na prowadzeniu przez logo-

pedę różnych rozmów tematycznych z badanym. Metoda pracy z pacjentem z otępieniem, która przybiera charakter indywidualnej rozmowy z badanym, jest ukierunkowana na ocenę zasobu słownictwa i frazeologii (tj. analizę ilościową) oraz sprawdzenie umiejętności rozumienia znaczeń leksemów i związków frazeologicznych (tj. analizę jakościową). Taki sposób badania sprawności leksykalno-semantycznej umożliwia, więc opisanie strategii zastępczych stosowanych w przypadku deficytów leksykalno-semantycznych u osób w wieku senioralnym.

Diagnozę należy rozpocząć od pola leksykalno-semantycznego, biorąc pod uwagę zainteresowania i doświadczenia pacjenta. Podczas badania należy z pacjentem prowadzić rozmowy na tematy wyznaczone przez aktualnie badane pole leksykalno-semantyczne. Przykładowo: podczas oceny słownictwa z pola „Pokarmy i ich przyrządzenie” należy prowokować pacjenta do odpowiedzi na pytania typu, „Co Pan/Pani lubi jeść?, Co Pan/Pani lubi gotować?, Co dziś Pan/Pani jadł/a na śniadanie? itp.

Zadaniem logopedy jest stałe stwarzanie pacjentowi możliwości do budowania dłuższych wypowiedzi i aktualizacji materiału leksykalnego z badanej grupy tematycznej. Pomocne w tym mogą okazać się materiały ilustracyjne (zdjęcia i rysunki), stanowiące integralną część testu.

Podsumowanie

Zadanie stworzenia narzędzia diagnostycznego, które pozwoli na ujawnienie zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznych charakterystycznych dla populacji osób w różnych fazach rozwojowych otępienia, następnie scharakteryzowanie deficytów leksykalnych u osób w wieku senioralnym oraz omówienie najczęściej występujących językowych strategii zastępczych w przypadku trudności leksykalnych u osób z demencją jest więc próbą wypełnienia luki w diagnozie sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu.

Bibliografia:

- Balejko A., 2005, *Test Nazywania. Diagnoza i terapia osób z zaburzeniami mowy*, Wydawnictwo Akademickie, Białystok.
- Bodnar A., 2016, *Słowo wstępne do II wydania* [w:] *Sytuacja osób chorych na chorobę Alzheimera w Polsce. Raport RPO*, A. Szczudlik (red.), Warszawa, s. 5–8, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Sytuacja%20os%C3%B3b%20chorych%20na%20chorob%C4%99%20Alzheimera%20wyd.II_.pdf [15.12.2016].
- Buttler D., 1967, *Koncepcje pola znaczeniowego*, „Przegląd Humanistyczny” nr 2, s. 41–59.
- Cygal-Krupa Z., 1986, *Słownictwo tematyczne języka polskiego. Zbiór wyrazów w układzie rangowym, alfabetycznym i tematycznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Domagała A., 2015a, *Narracja i jej zaburzenia w otępieniu alzheimerowskim*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Domagała A., 2015b, *Standardy postępowania logopedycznego w przypadku otępienia alzheimerowskiego* [w:] *Logopedia. Standardy postępowania logopedycznego*, S. Grabias, J. Pana-

- siuk, T. Woźniak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 995–1021.
- Dornseiff F., 1933, *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*, Walter de Gruyter, Berlin.
- Dunn L.M., Dunn D.M., 1997, *Peabody Picture Vocabulary* (3rd ed.), MN: American Guidance Services, Circle Pines.
- Dunn L.M., Dunn D.M., 2007, *Peabody Picture Vocabulary Test* (4th ed.), MN: Pearson Assessments, Bloomington.
- Gerhardstein Nader R., 2013, *Vocabulary Assessment Scales*, FL: PAR, Inc, Lutz.
- Grabias S., 2012, *O ostrość refleksji naukowej. Przedmiot logopedii i procedury logopedycznego postępowania* [w:] *Logopedia. Wybrane aspekty historii, teorii i praktyki*, S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray (red.), Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk, s. 56–69.
- Hallig R., Wartburga W., 1952, *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie. Versuch eines Ordnungsschemas*, Akademie-Verlag, Berlin.
- Humboldt von W., 2002, *O myśli i mowie – wybór pism z teorii poznania, filozofii dziejów i filozofii języka*, tłum. E.M. Kowalska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Markowski A., 1992, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. I–II, Wydawnictwo „Wiedza o Kulturze”, Wrocław.
- Martin N., Brownell R., 2010, *Receptive One-Word Picture Vocabulary Test 4*, CA: Academic Therapy Publications, Novato.
- Martin N., Brownell R., 2010, *Expressive One-Word Picture Vocabulary Test 4*, CA: Academic Therapy Publications, Novato.
- Matczak A., Jaworowska A., Martowska K., 2012, *Test Rozumienia Słów*, Wydawnictwo PTP, Warszawa.
- Miodunka W., 1980, *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Wrocław.
- Olszewski H., 2008, *Otępienie czołowo-skroniowe. Ujęcie neuropsychologiczne*, Wydawnictwo Impuls, Kraków.
- Pąchalska M., MacQueen B.D., 1998, *Bostoński Test Nazywania – autoryzowana wersja polska [Boston Naming Test, BNT]*, Fundacja na Rzecz Osób z Dysfunkcjami Mózgu, Kraków.
- Pisarek W., 1967, *Pojęcie pola wyrazowego i jego użyteczność w badaniach stylistycznych*, „Pamiętnik Literacki” nr 58/2, s. 493–516.
- Porzig W., 1957, *Das Wunder der Sprache: Probleme, Methoden und Ergebnisse der modernen Sprachwissenschaft*, Francke, Bern.
- Saussure de F., 1961, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, tłum. K. Kasprzyk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Tarkowski Z., 2001, *Test Słownika Dziecka*, Fundacja „Orator”, Lublin.
- Trier J., 1973, *Aufsätze und Vorträge zur Wortfeldtheorie*, The Hague–Paris, Mouton.
- Weisenberg L., 1950, *Vom Weltbild der deutschen Sprache*, Dusseldorf, Schwann.
- Williams K.T., 1997, *The Expressive Vocabulary Test*, MN: Pearson Education, Inc., Bloomington.
- Williams K.T., 2007, *The Expressive Vocabulary Test* (2nd ed.), MN: AGS Publishing, Circle Pines.